

Наукова діяльність

© О. В. Паленичак, 2021

УДК 631.15: 502.33: 502.5

РОСЛИННИЦТВО

DOI: 10.32636/agroscience.2022-1-2-1

ФОРМАЛІЗОВАНІ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В АГРОСЕКТОРІ: СТРАТЕГІЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Олександра ПАЛЕНИЧАК, кандидат економічних наук

Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН

вул. Грушевського, 5, с. Оброшине, Львівський р-н, Львівська обл., 81115, Україна

lxan.ua@gmail.com

Недооцінювання екологічних вимог у вітчизняному аграрному виробництві спонукає до розроблення і реалізації екологічної політики на різних рівнях управління, яка б враховувала специфіку галузі, пріоритетність державної підтримки залежно від виробничо-ресурсного потенціалу різних організаційно-правових форм господарювання шляхом використання екологічних стандартів й нормативів. Обґрунтування необхідності впровадження нових підходів до забезпечення екологічного менеджменту в Україні, як одного з найважливіших напрямів євроінтеграційних процесів, вимагає аналізу законодавчих, інституційних та організаційних заходів. EMAS та ISO 14001 – це формалізовані і водночас добровільні системи постійного покращення екологічного профілю підприємства, що впливають на виробничі процеси з метою мінімізації негативного впливу на довкілля й забезпечують високу ефективність та конкурентоспроможність аграрного бізнесу.

Ключові слова: екологічний менеджмент, аграрний сектор, продукція, стратегія, агроєкосистема, стандарти, маркетинг

Вступ

Сучасна стратегія розвитку вітчизняного аграрного виробництва базується на принципах збалансованості та забезпечення інтересів суспільства. У зв'язку з цим проблема забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі протягом багатьох років залишається надзвичайно важливою, перш за все з точки збалансованості агроєкосистем (Фурдичко О.І., Шкуратов О.І., 2016). Вирішення цієї проблеми покладається на органи державного управління шляхом розроблення нормативно-правового забезпечення у відповідності до міжнародних вимог і реалізації стратегічних програм галузевого розвитку. Водночас важлива роль збалансованого розвитку агроєкосистем належить керівництву суб'єктів господарювання, які зобов'язані у процесі використання земель сільськогосподарського призначення дотримуватися вимог природоохоронного законодавства. У зв'язку з цим зазначається, що «сучасний ринок і глобальна економіка, з якими зараз стикаються українські підприємства, вимагають принципово нового підходу до стимулювання розробки та реалізації бізнесом екологічної корпоративної стратегії. Вся ідея або така стратегія полягає в тому, що поряд з традиційними, примусовими системами, які зобов'язують дотримуватися екологічного законодавства, повинні бути розроблені механізми, які створюватимуть стимули для реалізації екологічних стратегій для розвитку сільськогосподарських підприємств на добровільних, взаємовигідних засадах» (Пізняк Т., Ковалова О., Новікова О., 2020).

Матеріали і методи

Теоретичною і методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення економічних об'єктів, який ґрунтується на принципах сталості, взаємозв'язку із елементами зовнішнього середовища, гармонізації вітчизняного законодавства відповідно до стандартів Європейського Союзу. У дослідженні використано такі загальнонаукові і спеціальні наукові методи: монографічний, діалектичний, синтезу, економічного групування, абстрактно-логічний, економіко-статистичний, системно-структурний.

Результати та обговорення

Досвід функціонування і розвитку аграрної економіки розвинутих країн світу показує, що основні напрямки діяльності в сфері охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві ґрунтуються на програмно-цільовому підході, тобто враховують соціально-економічну й екологічну складову та закріплюються у відповідних нормативно-правових документах. Нині в Україні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, у якому відображено стратегічну основу державної аграрної політики, яка враховує необхідність охорони навколишнього середовища у процесах забезпечення продовольчої безпеки населення. У функціонуванні і розвитку вітчизняної економіки ключову роль відіграє аграрний сектор, тому надзвичайно важливим є впровадження системи управлінських заходів, що спрямовані на його сталий розвиток. Існуюча система вимог, що пред'являються до раціонального природо-користування і охорони навколишнього середовища, не відображає комплексний соціально-економічний і екологічний підхід. Сучасна аграрна

політика держави повинна враховувати принцип сталого розвитку і в процесі реалізації ґрунтуватися на єдиному підході до забезпечення раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища в сільському господарстві (Шкуратов О.І., 2015).

Використання економічних інструментів екологічного регулювання, які використовуються в світовій практиці господарювання, забезпечують високу еколого-економічну ефективність виробничої діяльності. Цілком слушно зазначається, що «впровадження екологічної політики в діяльність підприємств є засобом екологічної модернізації, оскільки дозволить українським підприємствам підвищити ефективність роботи з охорони навколишнього середовища, результативніше планувати природоохоронні заходи, контролювати дотримання вимог природоохоронного законодавства, знизити ймовірність виникнення аварійних ситуацій». (Білявська Ю.В., 2016).

Врахування екологічних параметрів функціонування і розвитку підприємств аграрного сектору передбачає концентрацію зусиль різних гілок виконавчої влади, активізації управлінського потенціалу підприємницьких структур з метою формування ефективної системи господарювання. В Україні критичний стан використання земельних ресурсів в аграрному секторі в значній мірі зумовлений відсутністю інтегрованої системи економічного управління з урахуванням екологічної складової. Системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції - дадуть змогу підвищити екологічну обґрунтованість і ефективність діяльності суб'єктів господарювання, поліпшити екологічні характеристики продукції, встановити відповідність об'єктів екологічного аудиту вимогам природоохоронного законодавства та удосконалити управління суб'єктами господарювання, що провадять екологічно небезпечну діяльність (Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року).

В аграрному секторі вітчизняної економіки, незважаючи на прийняття ряду важливих нормативно-правових актів щодо збереження довкілля, охорону земель, ринкова трансформація супроводжувалася тривалим екодеструктивним впливом на ґрунтовий покрив, тому особливо важливого значення набуває екологічний менеджмент. Його реалізація повинна здійснюватися на всіх рівнях управління, включаючи і галузевий, найбільш повно відображати специфіку того чи іншого виду господарської діяльності. Саме особливості конкретних галузей будуть визначати критерії оцінки ефективності заходів екологічного менеджменту, розставляючи акценти в сукупності показників, що застосовуються в аналізі, окреслювати напрями роботи з підвищення якості життя та поліпшення навколишнього природного середовища (Кочерга М.М., 2013).

Для багатьох вітчизняних аграрних підприємств екологічний менеджмент, як складова інтегрованої системи управління, залишається поза увагою, що в свою чергу позбавляє їх конкурентних переваг, зокрема, зниження витрат шляхом ресурсо- і енергозбереження, утилізації, продажу побічних продуктів і відходів виробництва; зростання доходів за рахунок диференціації цін на продукцію з урахуванням її екологічності; підвищення конкурентоспроможності; здатності до постійного оновлення асортименту продукції; кращих можливостей для налагодження міжнародного співробітництва і торгівлі.

Отже, у процесі впровадження екологічного менеджменту у різних секторах економіки доцільно враховувати міжнародні нормативні документи і стандарти, адже їх декларування й впровадження розглядаються як найкращий спосіб завоювання довіри не тільки споживачів товарів та послуг, але й інвесторів. У 1992 р. Британський інститут стандартизації опублікував перший стандарт систем екологічного менеджменту BS 7750. Крім цього було підготовлено низку різноманітних міжнародних документів у цій сфері, найважливішими серед яких є серія ISO 14000 – набір міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту. Сертифікація на відповідність стандартам серії ISO 14000 створює єдину базу для порівняння екологічної політики компаній з різних країн на міжнародному рівні. Ключовим поняттям цієї серії є поняття системи екологічного менеджменту організацій, тому центральним документом стандарту вважається ISO 14001 "Специфікації і посібник з використання систем екологічного менеджменту".

Для держав-членів Європейського Союзу уніфікована система екологічного менеджменту і аудиту EMAS (Eco-Management and Audit Scheme) була розроблена в першій половині 1990-х рр. Її використання може бути важливим для виробників, які орієнтовані на експорт до країн Європейського Союзу або країн, що претендують на членство в ЄС. Проте, слід зазначити, що ця формалізована система екологічного менеджменту не може замінити загальновизнані міжнародні стандарти, розроблені Міжнародною організацією стандартизації серії ISO 14000, які передбачають екологічні обмеження для експорту або імпорту продукції. Процеси та інструменти для створення повної системи екологічного менеджменту охоплюють: аналіз життєвого циклу продукту; окупність затрат на попередження забруднення; повну програму управління якістю; екологічний дизайн; диференціацію продуктів на ринку за рахунок їх екологічних характеристик; екологічний маркетинг; екологічний аудит; повний облік затрат та інформаційні системи.

Системи екологічного менеджменту засновані в основному на двох стандартах, а саме: на ISO 14001 і Регламенті EMAS. В даний час вони складають два важливих правових акти в сфері природокористування (Tomczyk W., 2014). У таблиці 1

представлені функціональні відмінності між менеджменту, що набули значного поширення у формалізованими системами екологічного країнах з розвинутою ринковою економікою.

Таблиця 1. Функціональні відмінності між формалізованими системами екологічного менеджменту

Фактори*	ISO 14001	EMAS
	відмінності**	
Економія виробничих витрат і ресурсів	Огляд не вимагається. Процедура визначення екологічних аспектів.	Початкова екологічна експертиза всіх прямих і непрямих екологічних аспектів. Повинні бути розглянуті важливі екологічні аспекти пов'язані з процедурами закупівлі.
	Зосередження на постійному удосконаленні системи управління	Зосередження на постійному покращенні екологічних показників.
Конкурентна перевага: існує безпосередній зв'язок між дотриманням принципів екологічної політики й екологічного управління та поліпшенням екологічних характеристик продукції	Зобов'язання дотримуватися законодавчих вимог. Відсутність аудиту.	Докази відповідності законодавству.
	Немає зовнішнього обов'язкового зв'язку. Екологічна політика має бути публічною.	Вимагається зовнішня звітність (затвердження екологічної заяви). Відкритий діалог із зовнішніми зацікавленими сторонами.
Впровадження системи екологічного управління зазвичай призводить до послаблення адміністративного тиску	Тренінги.	Активне залучення співробітників.
	Аудит системи менеджменту (вимоги стандарту).	Встановлена періодичність і методологія внутрішніх аудитів (система управління, ефективність і відповідність). Відхилення для малих і середніх підприємств (МСП).
Розширення ринків збуту продукції.	Сертифікація за стандартами ISO.	Акредитований або ліцензований екологічний верифікатор підтверджує екологічну заяву і перевіряє впровадження системи менеджменту.
Вихід на новий рівень технологічного розвитку та інновацій.	Немає офіційного реєстру.	В загальнодоступному реєстрі кожній організації присвоюється індивідуальний реєстраційний номер.
	Немає логотипу	Єдиний логотип EMAS
Основні принципи: • пріоритетність вирішення екологічних проблем, • економічна мотивація; • своєчасність вирішення проблем; • відповідальність за екологічні наслідки; • забезпечення максимально ефективного використання виробничо-ресурсного потенціалу поєднанням економічної вигоди з вимогами екологічної безпеки		

* (Берзіна С.В., Ярьєковська І.І. та ін., 2017). ** (From ISO 14001 to EMAS)

Розвиток екологічного маркетингу, як важливий інструмент системи екологічного менеджменту, дозволяє розробляти й впроваджувати системи управління та просування на ринок продукції з еко-

маркуванням, що характеризує продукти, які є більш екологічними протягом усього життєвого циклу. Такі продукти можна ідентифікувати за допомогою простого та легкого для

запам'ятовування символу, так званого екологічного знаку – еко-маркування. Підприємства можуть достатньо ефективно використовувати екологічну марку під час маркетингу продукції, відзначеної нагородами.

Завдання формування нових підходів до вдосконалення адміністративно-правової бази євроінтеграційних процесів продиктовано не лише цілями самої екологічної реформи в Україні, а й процесами інтеграції українського суспільства в єдиний європейський простір, зближення стандартів державної та політичної діяльності до стандартів, поширених у європейському співтоваристві [Гулак О., Гошовська В., Гошовський В., Дубчак Л., 2019]. Тому варто зазначити, що крім правил безпеки харчових продуктів, Європейський Союз розробив маркетингові стандарти, яким повинні відповідати продані в ЄС продукти: необов'язкові умови якості для вказівки якості товару на етикетці; європейські системи якості для ідентифікації продукції з конкретною якістю - "Захищене найменування походження" (PDO) або "Захищене географічне зазначення" (PGI), "Гарантована традиційна спеціалізація" (TSG); спеціальний логотип ЄС для органічних продуктів, що відповідають суворим вимогам виробництва; рекомендації щодо оптимізації роботи систем сертифікації якості харчових продуктів, що гарантують відповідність певним характеристикам або процесам продукції.

Ефективне функціонування інтегрованої системи управління, яка враховує інтереси виробників і споживачів шляхом раціонального використання виробничо-ресурсного потенціалу, сприяє мінімізації негативного антропогенного впливу на довкілля, забезпечує передумови для виробництва якісної й конкурентоспроможної продукції. Проте слушно зазначається, що «особливого підходу до системи управління потребують невеликі сільськогосподарські підприємства, які через дефіцит фінансових ресурсів, невміння оперувати наявними активами та незнанням правил ведення бізнесу в умовах жорсткої конкуренції залишилися поза активним ринком, поступившись своїми позиціями перед великими об'єднаннями підприємств, такими як консорціуми, концерни, холдинги та інші (Фостолович В. А., 2017).» Отже, проблема впровадження системи екологічного менеджменту «априорі» є складною для малих і середніх підприємств (МСП), які функціонують в аграрній сфері України.

МСП часто висловлюють невдоволення тим, що їм важко бути в курсі екологічних вимог, особливо – розібратися в тому, які вимоги застосовуються безпосередньо до них. Оскільки органи екологічного регулювання обласного рівня наділені широкою свободою дій у частині визначення режимів регулювання, в одній області до МСП певної галузі можуть діяти численні вимоги щодо отримання дозволів, тоді як в іншій - таких вимог може просто не існувати. Представникам МСП важко знайти методичні вказівки та отримати

консультації, які б роз'яснили їм, що необхідно робити для дотримання тих чи інших екологічних норм (Марушевський Г., Хікман Д., 2017). Існуючі посилання на структуру СЕМ (такі як EMAS та ISO 14001) можуть бути занадто докладними та складними для МСП. Вони також можуть виявитися надмірно об'ємними або надто розпливчастими стосовно практичних потреб МСП. Цим підприємствам потрібні чіткіші вказівки для визначення простої та гнучкої організаційної структури, яка дозволить їм легко керувати екологічними аспектами своєї діяльності (Biondi, V., Frey, M., Irlando, F., 2000). [У контексті проблемних аспектів формування і розвитку системи екологічного менеджменту у вітчизняних аграрних підприємствах актуальним є досвід країн Європейського Союзу. Зокрема, для сприяння дотриманню екологічних вимог у Великобританії. Органами природоохоронного регулювання цієї країни створено веб-сайт NetRegs для надання безкоштовних екологічних рекомендацій малим і середнім підприємствам.

У Законі України «Про державну статистику» зазначено, що органи державної статистики здійснюють збирання та опрацювання статистичної інформації відповідно до методологічних положень. Формування інформації за розмірами підприємств (малі, середні тощо) Методологічними положеннями з організації державної статистики спостереження не передбачаються. Тому було проаналізовано статистичні дані щодо групування вітчизняних сільськогосподарських підприємств, у тому числі фермерських господарств, за площею сільськогосподарських угідь. За даними Державної служби статистики України станом за 2021 рік кількість цих підприємств з площею сільськогосподарських угідь від 5 до 100 га і від 100 до 500 га становила відповідно 16867 й 5884, або у процентному співвідношенні - 58,5% та 22,0% від зазначених загальних показників. Водночас загальна площа виокремлених груп сільськогосподарських підприємств складала 1,02 млн. сільськогосподарських угідь [Державна служба статистики України]. Ці дані опосередковано свідчать, що для значної кількості сільськогосподарських підприємств, які використовують порівняно невеликі за площею угіддя, стратегічно важливого значення набуває обґрунтування використання системи екологічного менеджменту з урахуванням специфіки і масштабів їх виробничої діяльності.

Завдяки державній підтримці система екологічного менеджменту набула значного поширення у різних галузях економіки в країнах Європейського Союзу. Італійськими вченими проведено оцінювання ефективності та результативності ключових інструментів екологічного управління – EMAS та ISO 14001 і проаналізовано дані, які свідчать про те, що затрати на зовнішні консультації й перевірку виявляють найбільш сильний вплив на їх організацію, сприймаються як важкий тягар у порівнянні з

іншими затратами. Згідно представлених даних, на думку респондентів, у структурі витрат 15,0 % складає кваліфікація персоналу; заява на підтвердження – 22,0%; реєстрація сайту – 1,0%; екологічна заява – 19,0%; зовнішні консультації – 31,0%; інше – 22,0% (Огляд екологічної сертифікації відповідно до UNI EN ISO 14001. Результати опитування., 2002).

У світовій економіці налічується понад 50 систем екологічного менеджменту, які розглядаються як стандартні. Враховуючи євроінтеграційні процеси, для України в аграрному секторі стратегічно важливого значення набуває розгляд і впровадження міжнародних стандартів серії ISO 14001 й EMAS, які набули найбільшого поширення в ЄС. У зв'язку з цим, враховуючи обмеженість державних коштів, в Україні на загальнодержавному рівні доцільним є конкурсний відбір малих і середніх аграрних підприємств, у яких, приміром, за результатами агрохімічних обстежень не погіршуються або покращуються якісні показники ґрунтів, дотримуються вимоги природоохоронного законодавства щодо охорони атмосферного повітря, підземних і поверхневих вод. В умовах сучасних реалій розвитку вітчизняної аграрної економіки часткова або стопроцентна оплата зовнішніх консультацій для впровадження екологічного менеджменту для малих і середніх аграрних

підприємств здатна відіграти певний позитивний вплив щодо обізнаності керівників і спеціалістів цього сектору економіки у сфері міжнародної та європейської стандартизації.

Висновки

В Україні формалізовані системи екологічного менеджменту в аграрних підприємствах не набули значного поширення, що обумовлено недостатньою увагою до цього питання керівників органів державної влади й низьким рівнем зацікавленості аграрних менеджерів. З метою забезпечення екологічної ефективності виробництва, розширення міжнародного співробітництва, забезпечення конкурентоспроможності продовольчої продукції вітчизняним аграрним підприємствам на всіх етапах виробничої діяльності доцільно застосовувати стандарти ISO 14001, або EMAS. У цьому контексті важливо зазначити, що у перспективі стосовно малих і середніх аграрних підприємств принципово важлива роль належатиме державі, тому надзвичайної актуальності набуває розгляд і вирішення цього питання законодавчими актами щодо основних засад екологічної політики, а також в загальнодержавних і регіональних програмах розвитку агропромислового виробництва

Список використаної літератури

- Furdychko O.I., Shkuratov O.I. (2016) Strategic management of environmental safety in the agricultural sector. *Agrosvit*, 8, 3-8. (In Ukrainian). [Online] Available at: http://www.agrosvit.info ›pdf› 8_2016 ›2.pdf [Accessed 12 May 2022].
- Pizniak T., Kovalova O., Novikova O. (2020) Ecological strategy of development in agricultural enterprises of Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 1 (41), 73-80. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v11.1\(41\).09](https://doi.org/10.14505/jemt.v11.1(41).09)
- Shkuratov O.I. (2015) Strategic imperatives for environmental security in the agricultural sector of Ukraine. *Efficient economy*. Electronic magazine. № 12. (In Ukrainian). [Online] Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> [Accessed 12 May 2022].
- Bilyavska Yu.V. (2016) Environmental management of the enterprise. *Economy of Ukraine*, 4, 104-112. (In Ukrainian). [Online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2016_4_11 [Accessed 12 May 2022].
- Basic principles (strategy) State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030: (In Ukrainian). [Online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#text> [Accessed 12 May 2022].
- Kocherga M.M. (2013) The effectiveness of environmental management in agriculture. *Agrosvit*. 6.29-33. (In Ukrainian). [Online] Available at: http://www.agrosvit.info ›pdf› 6_2013 ›7.pdf [Accessed 12 May 2022].
- Tomczyk W. (2014). Environmental Management System in pro-ecological activities for the protection of the environment. *Infrastructure and Ecology of Rural Areas*, 2, 239–249. (In Polish). DOI: <http://dx.medra.org/10.14597/infraeco.2014.2.1.018>
- Berzina C.V., Yareskovskaya I.I. (2017) Environmental management systems: current trends and international standards. Manual. K: Institute of Environmental Management and Sustainable Nature Management., 134 p. (In Ukrainian). [Online] Available at: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/23650> [Accessed 12 May 2022].
- From ISO 14001 to EMAS. {Online} Available at: https://www.emas.de/fileadmin/user_upload/4-pub/UGA_Infosheet_From-ISO-14001-to-EMAS.pdf [Accessed 12 May 2022].
- Gulac O., Goshovska V., Goshovskyi V., Dubchak L. (2019). New Approaches to Providing Environmental Management in Ukraine on the Way to Euro Integration *European Journal of Sustainable Development*. 8 (2), 45-56. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2019.v8n2p45>
- Fostolovich V.A (2017). Modern elements of the management system of agrarian business enterprises. *Business Inform*, 5, 245 - 250. (In Ukrainian). [Online] Available at: https://www.business-inform.net/annotated-catalogue/?year=2017&abstract=2017_05_0&lang=en&stqa=4 [Accessed 12 May 2022].
- Marushevsky G., Hickman D. (2017) "Green" business for small and medium enterprises: a guide. (In Ukrainian). [Online] Available at: <http://pledgd.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/SME-Guide-web.pdf> [Accessed 12 May 2022].
- Biondi V., Frey M., Iraldo, F. (2000) Environmental Management Systems and SMEs: Motivations, Opportunities and Barriers Related to EMAS and ISO 14001 Implementation. *Greener Management International*, 29, 55–69. [Online] Available at: <http://>



[//www.jstor.org/stable/greemanainte.29.55](http://www.jstor.org/stable/greemanainte.29.55) [Accessed 12 May 2022].

State Statistics Service of Ukraine: website (In Ukrainian). [Online] Available at: <http://ukrstat.gov.ua> pdf [Accessed 12 May 2022].

Review of environmental certification in accordance with UNI EN ISO 14001. (2002) Survey results. Official Journal of the European Union.). [Online] Available at: pdf [Accessed 12 May 2022]

FORMALIZED ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEMS IN THE AGRICULTURAL SECTOR: STRATEGIC CHALLENGES FOR UKRAINE

Oleksandra PALENYCHAK, candidate of economic sciences
Institute of Agriculture of Carpathian Region of NAAS

Substantiation of the need to introduce new approaches to environmental management in Ukraine, as one of the most important areas of European integration processes, requires an analysis of legislative, institutional and organizational measures. Underestimation of environmental requirements in domestic agricultural production encourages the development and implementation of environmental policy at different levels of government, which would take into account the specifics of the industry, the priority of state support depending on the production and resource potential of various organizational and legal forms of management. EMAS and ISO 14001 are formalized and at the same time voluntary systems of continuous improvement of the ecological profile of the enterprise, which influence the production processes in order to minimize the negative impact on the environment and ensure high efficiency and competitiveness of agribusiness.

Key words: environmental management, agricultural sector, products, strategy, agroecosystem, standards, marketing
Отримано: 17.05 2022